

הוספות למאמר "חילופי צירי / פתח בעברית המקראית"

(1) בלשוננו נ' (א—ב) ה'חשמ"ו עמ' 77—101) דנתי בשאלת חילופי צירי— פתח בהברה סגורה מוטעמת. הסברתי כי מקור החילופים במעתק $a \leftarrow e$ שחל בעברית בסוג הברה זה. המעתק חל רק על צירי קצר ולא על צירי ארוך (בכלל זה צירי שהארוך במעמד של הפסק או במעמד הנפרד). ההתניה הזאת שרדה במספר קטגוריות, שבהן נתקיימו פפולי צורה, כגון יאכל / יאכל, בעוד שברוב הקטגוריות הועדפה אחת מן הצורות בכל הנסיבות. הסבר זה שסנה מן ההסבר המקובל, ומושפע מגישותיהם של כ' סראו ו' בלאו.

לאחר שהמאמר נמסר לדפוס, הופיע מאמר נוסף של י' בלאו: ("על הפרונולוגיה של חוק פיליפי", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך ראשון, ירושלים תשמ"ו, עמ' 1—4). במאמר מועלים רעיונות חדשים אשר לזמנו ולתחולתו של המעתק: לאחר סקירת המחקרים שחוק פיליפי נדון בהם על גישותיהם השונות אשר לזמנו ולתנאי פעולתו, מראה בלאו כי המעתק אינו שמי צפון-מערבי. זמן פעולתו אינו לפני המאה הי"ג לפה"ס (במכתבי אל-עמרנה עדיין לא פעל), ולא לאחר המאה הג' לפה"ס (בתרגום השבעים ניכרים רישומי המעתק). לאחורו היחסי של המעתק רומזים לדעת בלאו גם היחסים ההדדיים שבינו לבין מעתקי הגאים אחרים ("מעטים המעתקים שאפשר להניח לגביהם שהם מאוחרים לחוק פיליפי").

התארוך של בלאו מקובל עליי ואני מעז לומר בפירוש (מה שנרמז בין השיטין במאמרו של בלאו) שזמנו של המעתק סמוך פנראה דוקא למאה הג'. אולם, מקצת הטיעונים שבלאו מתבסס עליהם אינם מקובלים עליי. ראשית, אני חולק על הקביעה, שחוק פיליפי מתועד ברוב מסורות העברית. לדעתי תיעוד ממשי למעתק נמצא רק במסורות הניקוד היהודיות. אשר למסורות התעתיקים היוניים והרומיים, דעתי כדעת סראו וברנו, שהראו כי חוק פיליפי לא פעל במסורת תעתיקי ההקספלה (ראה סעיף 2.1 במאמרי). העדויות ממסורת זו לקיום תנועת e בהברה סגורה מוטעמת מרובות וברורות, ועד היום לא הובאו דוגמות ממשיות למעתק $a \leftarrow e$ במסורת זו.

גם בתרגום השבעים יש דוקא תיעוד לאי קיום המעתק. בלאו הביא שלוש דוגמות לקיום המעתק בתרגום השבעים, אולם יש מקום לערער על קביעתו שהפתח שבהן מקורו בחוק פיליפי דוקא: בדוגמה הראשונה חצר (חצרמות) אפשר שהרי"ש גרמה. הדוגמה השנייה צל (צלפחד) מובאת בלשון "אולי". אשר לדוגמה השלישית יושביה (יושביה דבה"א ד, לה) — ספק אם ההברה השנייה במלה הייתה מוטעמת

בזמן פעולתו של חוק פיליפי; החיריק הטברני אופייני להברות שלא היו מוטעמות מעולם. אבל במסורת בבל: יושביה (ייבין 1086). אפילו צודק בלאו בפירושו לצורות הללו, אין העדויות המעטות הללו שקולות כנגד העדויות המרובות שהביא סראו לאי קיום המעטק בתעתיקי השבעים (59—60, 77—78). הדוגמות של בלאו אפילו יש בהן ממש הן אפוא בגדר יוצא מן הכלל ואין לתלות בהן מסקנות מרחיקות לכת. גם בתעתיקי הירונימוס יש סימנים לאי קיום המעטק. אולם שאלת קיומו או אי קיומו של חוק פיליפי בתעתיקים האלה טעונה בדיקה יסודית.

ומה במסורת שומרון? מזרי ורפי, פרופ' ז' בן-חיים, קבע כי חוק פיליפי חל במסורת זו. אולם הוא הביא רק דוגמות מעטות המעידות לכאורה על קיום המעטק, והתעלם מן העדויות המרובות לאי קיומו בנסיבות שהוא אמור לחול בהן. בדיקת הנושא מגלה, כי קביעתו של בן-חיים מעוררת קשיים. כבר רמזתי לכך במאמרי (הערה 38 — עיין בפיבליוגרפיה ובעדויות המובאות שם). אציין כאן את עיקרי השגותיי, ואי"ה אשוב לדון בסוגיה זו במקום אחר:

א. המעטק בשומרונית מוגבל למלים חד-הברתיות (שטעמן מלרע), ואין לו זכר בנסיבות אחרות (כגון בצורות העבר של בניין פיעל והפעיל).

ב. במלים החד-הברתיות הוא חל גם בסוגים שמסורות אחרות של העברית מקיימות בהם את הציירי (שהוא ארוך), כגון: לְשֹׁאֲתָא, מֵת.

ג. המעטק אינו קשור במעמד המלה במשפט כבמסורות הניקוד היהודיות.

ד. הוא מתקיים בארמית השומרונית באותן נסיבות שהוא מתקיים בעברית נוסח שומרון. עובדה זו מעוררת ספקות אשר לקדמות המעטק במסורת השומרונית וזיקתו למעטק במסורות הניקוד היהודיות.

ה. מוגבלותו של המעטק למלים חד-הברתיות ולטעם המלרעי בולט מחילופי התנועות באותה מלה, כגון *abləb, libbi, lab* (בן-חיים, דקדוק, 55). בן-חיים תירץ את אי קיום המעטק בצורות מעין *libbi* בכך שהברתן המלעילית לא הייתה מוטעמת בזמן פעולת המעטק (שלא כהטעמתן היום). אולם אי קיום המעטק בצורות מעין *abləb* סותר את ההסבר הזה, שכן אם בעת פעולת המעטק הייתה ההטעמה מלרעית מדוע הוא לא פעל כאן? וכמובן אין פחו של ההסבר יפה לצורות מעין *kattibti* שבהן מעולם לא הייתה ההטעמה מלרעית.

ואשר למגילות מדבר יהודה — תנועות *a, e* קצרות אינן מסומנות באמות קריאה במסורת המגילות, ולכן אין לדעת אם המעטק פעל בלשון המגילות, אם לאו. רמז לאי קיום המעטק יש בצורה *והו לי כתי* (מגילת ישעיהו מב, טז).

הסקירה הנ"ל על מציאות המעטק במסורתיה של העברית עולה בקנה אחד עם הדעה שחוק פיליפי אינו עתיק ביותר, שהרי אין הוא אפילו פרוטו-עברי. אם מניחים אנו כי מסורות העברית מייצגות לשון אחת אחידה, נמצאנו מאשרים את דעתו של סראו כי המעטק מאוחר לימי אוריגנס (ושמא יש לומר: לימי הירונימוס!). אולם הסברה שהמעטק חל בלשון פשכבר לא הייתה מדוברת נראית דחוקה. אילו היה

המעטק קיים בארמית היהודית אפשר היה אולי לקבל סברה מעין זו. ככל הידוע לי, לא פעל המעטק בארמית היהודית. גם ההשוואה, שערך בלאו, למעטקים אחרים בעברית מלמדת על איחור יחסי. אולם אין בהשוואה זו כדי לקבוע את זמן המעטק משום שזמן המעטקים המושוים אינו ידוע. בכל זאת יש אפשרות להשוות את המעטק לחוק פונולוגי שהוא מאוחר לחוק פיליפי, ומתועד בתרגום השבעים. פונתי להיוצרות תנועות עזר במלים שהסתיימו בדבק עיצורים. תנועות עזר כאלו נמצאות בתרגום השבעים ובמגילות מדבר יהודה (אך לא בתעתיקי אוריגנס!). חוק פיליפי לא היה יכול לחול לאחר היוצרות תנועת העזר, שהרי תנועת העזר גרמה לפתיחת ההברה העיקרית. מכאן ראייה לא־נכונות סברתו של סראו בדבר זמנו של המעטק וראייה לנכונות התארוך של בלאו. יש מספר רמזים לכך, שהמעטק אינו קדום בהרבה לתקופת תרגום השבעים אך נתונים וראיות של ממש אין בידי להציע.

(2) במאמרי ציינתי כי במספר שמות סגוליים אתה מוצא צירי במעמד של הקשר כנגד סגול במעמד של הפסק (2.83). אוסיף כאן כי התניה כזאת מתגלה במסורת בבל גם בשם המספר חֲמֵשׁ (יבין, 1110).

(3) להערה 50 במאמרי אציין כי הקבלת העברית לארמית המקראית בשאלת הנמכת תנועת i פרוטושמית בהברה סגורה מוטעמת במערכת הפועל מגלה התאמה מעניינת בין שתי הלשונות: הצירי העברי מתאים לחיריק ארמי והפתח העברי מתאים לצירי ארמי, כפי שמלמדת הטבלה הזאת:

מסורת טבריה		מסורת בבל	
ארמית	עברית	ארמית	עברית
קֶטֶל / קֶטֶלֶת	קֶטֶל / קֶטֶלֶת	קֶטֶל	קֶטֶלֶת
קֶטֶלֶת	קֶטֶלֶת	קֶטֶלֶת	קֶטֶלֶת